

7. Там само. – Арк. 338.
8. Там само. – Арк. 335.
9. Там само. – Арк. 337.
10. САДЗ. – Ф. 32. – Оп. 1. – Спр. 161. – Арк. 248.
11. Там само. – Арк. 57.
12. САДЗ. – Ф. 32. – Оп. 384. – Спр. 234. – Арк. 56.
13. Железнодорожник Донбасса. – 1939. – 29 сентября.
14. ДАДО. – Ф. Р-3938. – Оп. 26-д. – Спр. 25. – Арк. 18.
15. Железнодорожник Донбасса. – 1939. – 21 сентября.

УДК: 94(47+57):398.23(=161.2)

**«Радянські українці» чи локальний варіант
«радянського народу»: засоби маркування
громадян УРСР в офіційному та неофіційному
гумористичному дискурсі**

Єремеева Катерина

Єремеева Катерина. «Радянські українці» чи локальний варіант «радянського народу»: засоби маркування громадян УРСР в офіційному та неофіційному гумористичних дискурсах. Стаття присвячена аналізу засобам маркування жителів УРСР в журналі «Перець». На основі цього аналізу дається характеристика відмінності ідентичності радянських громадян, створеної за допомогою цих маркерів, від просто радянської ідентичності. Дається характеристика ступеню впливу створеної ідентичності в офіційному дискурсі на етнічне самоусвідомлення громадян Радянської України.

Ключові слова: етнічні маркери, контент-аналіз, радянська ідентичність, тексти журналу «Перець», образ українців.

Єремеева Екатерина. «Советские украинцы» или локальный вариант «советского народа»: способы маркирования граждан УССР в официальном и неофициальном юмористических дискурсах. Статья посвящена анализу средствам маркировки жителей УССР в журнале «Перець». На основе этого анализа даётся характеристика различия идентичности советских граждан, созданной с помощью этих

маркеров, от просто советской идентичности. Дается характеристика степени влияния созданной идентичности в официальном дискурсе на этническое самосознание граждан Советской Украины.

Ключевые слова: этнические маркеры, контент-анализ, советская идентичность, тексты журнала «Перець», образ украинцев.

Yeremieieva Catherine. "Soviet Ukrainian" or a local version of the "Soviet people": the means of marking of citizens of the USSR in the official and unofficial humorous discourses. The means of marking of the inhabitants of the USSR in the journal "Pepper" are analyzed. Based on this analysis the difference in the identity of Soviet citizens, created with the help of these markers, from a Soviet identity is described. The degree of influence identity created in the official discourse on ethnic self-awareness of the inhabitants of the Soviet Ukraine is described.

Key words: ethnic markers, content-analyse, Soviet identity, texts of the journal "Pepper", image of Ukrainian.

Дослідження специфіки радянського соціокультурного простору неможливе без аналізу співіснування офіційної та неофіційної сторін суспільного життя [14, с. 40]. Обидві ці сторони створювали свої дискурси, в тому числі й гумористичні, тому їх співставлення може допомогти вирішити питання співіснування офіційної та неофіційної сторін суспільного життя.

Однією з функцій гумористичних текстів є конструювання чи вираження своєї національної та іншої ідентичності, в тому числі створення національного самообразу [4, с. 112]. Метою даного дослідження є аналіз впливу образу громадян УРСР, сконструйованого в офіційному гумористичному дискурсі (на прикладі журналу «Перець»), на конструювання аналогічного образу в неофіційному гумористичному дискурсі (на прикладі радянських політичних анекдотів, які розповсюджувались на території УРСР). Враховуючи багатогранність будь-якого образу, в цьому дослідженні будуть розглянуті можливі засоби етнічного маркування громадян УРСР в обох джерелах: яким чином в офіційному гумористичному дискурсі позначали «українскість» мешканців УРСР, як це впливало на маркування персонажів анекдотів, розповсюджуваних на території УРСР, та на етнічну самоідентифікацію їх розповсюджувачів.

Порівняльний дискурс-аналіз офіційного та неофіційного гумористичних дискурсів СРСР та УРСР зокрема, ще ніколи не ставав предметом спеціального історичного дослідження. На сьогодні немає

спеціального дослідження, присвяченого порівняльному дискурс-аналізу текстів журналу «Перець» та радянських політичних анекдотів. Можна відмітити кілька робіт (здебільшого філологів), присвячених окремо журналу «Перець» (напр.: О. Кузьмич [10], О. Заплотинська [6]), аналізу українських самообразів та українським етнічним анекдотам (напр., праці Е. Грицай, М. Ніколко [4], Л. Корневої [7] та ін.). Достатньо велика зацікавленість закордонних дослідників до радянського політичного анекдоту як до історичного джерела та соціокультурного феномену (напр., праці Е. Драйцера [16], С. Б. Грахама [17], тощо). Втім, інколи помітною є тенденція зображення радянського фольклору як самобутнього прояву народної творчості без розгляду впливу на нього офіційних медій.

Дослідження таких масових джерел як радянські політичні анекдоти та тексти журналу «Перець» вимагає систематизацію великої кількості інформації, яка міститься в гумористичних текстах. Систематизація була реалізована за допомогою створення реляційних джерелоорієнтованих баз даних (БД) «Радянські політичні анекдоти» (2114 текстових одиниць) та «тексти журналу «Перець» (537 текстових одиниць) та СУБД Ms Access™. Враховуючи основну мету дослідження – порівняльний дискурс-аналіз, будівництво інфологічних моделей та формалізація текстів відбувались за аналогічними принципами.

Національна тематика в «Перці» дуже рідко загострювалась й доволі часто зводилась до відтворення колориту певних етносів. Те саме стосується й специфічно української тематики, відносин українців із іншими народами, тим більше конфліктів із народами СРСР. Але творці «Перцю» апріорно мали використовувати певну «українскість» для обґрунтування його існування саме як окремого українського журналу сатири та гумору. Отже, автори гумористичних текстів та карикатур зіштовхувались із необхідністю конструювання певних образів українців або використання українських маркерів задля локалізації персонажів та проблематик. Навіть у зверненні до читачів в першому номері «Перцю» автори журналу вдалися до конструювання ідентичностей, сортуючи своїх читачів та історичних постатей згідно свого місця в діалозі із ними: «свої», «інші», «погані свої» тощо. Етнічне маркування відбулось за рахунок історичного екскурсу, який стосувався також й читачів. Згідно з ним, здебільшого читачі мали спільність із історичними посталями, які традиційно вважались частиною української історії (запоріжці, Б. Хмельницький) та радянської (М. Щорс). Конструювання ідентичності також відбувалось за рахунок залучення читачів до конфронтації із антигероями, в тому числі й С. Петлюрою [11, с. 2].

В «Перці» персонажі ділились на «своїх» та «чужих» за їх лояльністю до радянської влади. Так, персонаж значився «своїм», навіть якщо він носив негативні конотації, але його дії не були направлені

проти радянської влади, проти існуючого режиму чи ідеології. Тому алкогольки, бракороби, хами та ін. однозначно визнавались негативними, але членами радянського суспільства. Тому їх образи, з точки зору суспільного діалогу, можна назвати, скоріш, як «поганих своїх». «Чужими», «антагоністами» визначались персонажі по відношенню до Радянської держави, радянського суспільства та тих, хто сповідує комуністичні ідеали чи є союзниками СРСР.

Контент-аналіз всіх текстів журналу з вибірки показав, що образи українців й надалі розділялись на «своїх» із різними конотаціями та «чужих». При чому, більшість текстів (92 % з вибірки) присвячено «своїм» українцям, і лишень 8 % – «чужим». До останніх відносились різні представники українського націоналізму (П. Скоропадський, С. Петлюра, С. Бандера тощо) та колабораціоністи в контексті окупації України.

Для визначення засобу маркування образів громадян УРСР в таблиці БД «Персонаж» були введені два поля: «Маркер» (в яку заносилась інформація який саме маркер використовувався при створенні образу героя: український, російський тощо) та «Засіб маркування» (в яку заносилась інформація стосовно того, що автори позначали як українське: ім'я персонажу, його локалізацію, одяг, характер, національних діячів, державні символи тощо). Контент-аналіз текстів журналу «Перець» показав, що можна виділити дві групи маркерів. До першої можна віднести специфічне для певного народу ім'я чи прізвище, а також локалізація в населеному пункті, в якому компактно проживає певний етнос. Ці маркери можна назвати формальними, адже їх наявність не вказує на політичні погляди, етнічну самосвідомість персонажу. Інша група маркерів також не вказує на етнічну самоідентифікацію персонажу, втім, є більш конкретними: це етнонім, національні чи культурні символи, тощо.

Контент-аналіз БД показав, що можна виділити два різновиди українських персонажів в «Перці»: «радянський українець» та «українець-націоналіст». Перший вказував на «своїх» українців, другий – на «чужих». Засоби маркування цих двох образів українців дуже різнились.

Для «радянських українців» можна виділити лише два основних засоби позначання українськості персонажів: через їх локалізацію (50 %) та українське прізвище (48 %) (див. додаток 1). В більшості випадків (85 % текстів з вибірки) ці два маркери поєднувались й більше нічим не доповнювались для віднесення персонажу до того чи іншого народу. Можна відмітити окремі випадки, коли передавався місцевий колорит окремих регіонів України за допомогою передачі діалекту української мови, яким розмовляє персонаж, згадування специфічних ландшафтів (напр., полонини), предметів побуту. Все це стосується здебільшого

текстів, присвячених Карпатському регіону, яких налічується дуже небагато [12]. До таких бліких етнічних маркерів додаються також професійні, соціальні або гендерні маркери. Можна зробити висновок, що «радянський українець» в «Перці» майже позбавлений етнічного маркування. Те саме стосується й радянських політичних анекдотів, в яких «свій» українець є адресантом й вся увага звернута на «Іншого», що виражається в ретельному його описі задля швидкого розпізнавання й будування своєї стратегії поведінки з ним. Слід зазначити, що в журналі «Перець» персонажі із маркерами «радянського українця» присутні майже в 53 % текстів. Натомість в анекдотах, які розповсюджувались на території УРСР персонажів із будь-якими українськими маркерами лише 4 % (див. додаток 2).

Якщо прослідкувати контекстне існування цих образів в журналі «Перець», то слід відмітити, що в текстах «Перця», в яких присутні «радянські українці», практично не підіймалися специфічно українські теми. В більшості тексти «Перцю» по своїй суті відрізнялись від текстів «Крокодилу» саме цими двома радянсько-українськими маркерами: локалізацією та українськими прізвищами. Взагалі основний масив текстів «Перця» торкався загально радянських тематик: бракоробство, алкоголізм, проблеми благоустрою тощо. В радянських політичних анекдотах, які розповсюджувались на території України, в усякому разі на території Наддніпрянщини, специфічно українські теми, як і побачили результатів контент-аналізу, також були маргінальними. Тож можна припустити, що створюючи чи розповсюджуючи анекдоти на загальнорадянські тематики, жителів УРСР в своїй більшості просто не вважали за потрібне маркувати свої тексти українськими етнічними маркерами. Можна припустити, що розповідаючи анекдотів із загально радянською проблематикою, українець міг лише в уяві локалізувати сюжет тексту у своєму місті, привласнюючи загальнорадянський сюжет, але не вербалізувати цього й не виражати своєї етнічної ідентичності бодай за допомогою «радянсько-українських» маркерів як у «Перці». Маркування загально радянських проблематик за допомогою українських імен та локалізації в «Перці» було направлено в тому числі на створення ідентичності «радянські українці» [5, с. 35; 18, с. 206]. Можливо, подібні результати контент-аналізу свідчать на користь дієвості подібної конструкції й на ділі транслятори фольклорних текстів, окрім, можливо, західних областей України, замінювали радянсько-українську ідентичність на радянську, відкидаючи все «зайве». Отже, ці два маркера не створювали щось сутнісно відмінне від «радянської» ідентичності, а скоріш – її локальний варіант.

З'ясовуючи взаємовплив офіційного та неофіційного дискурсів,

можна зіткнутись із проблемою: який дискурс був донором певних тематик, образів, ідентичностей. У вищезрозглянутому випадку також неможна стверджувати, що виключно офіційний дискурс нав'язував ідентичність «радянського українця», а неофіційний разом зі своєю аудиторією був сліпим реципієнтом. Втім, в цьому випадку напевно можна констатувати відсутність конфлікту та помітної відмінності між двома дискурсами.

Слід зупинитись на ще на кількох засобах маркування «своїх» українців. Перш за все, це – діячі із позитивними конотаціями, які вписувались до радянської парадигми: Т. Шевченко, М. Гоголь, І. Котляревський, Б. Хмельницький тощо. Як і в інших офіційних дискурсивних подіях УРСР [5, с. 130-136] відбувалось нібито привласнення цих історичних постатей.

Один із найрозповсюджених маркерів в радянських політичних анекдотах – етнонім – майже відсутній в журналі «Перець» як засіб етнічного маркування персонажів. В цьому можна побачити намагання сконструювати ідентичність єдиного радянського народу що цілком вписується в загальне русло конструювання створення такої спільності, концепція якої офіційно була сформульована тільки в період «Застою». Випадки маркування «своїх» українців за допомогою етноніму відбувалось за часів Великої Вітчизняної війни. В цей час найбільш було актуальним конструювання образу ворога: фашистів, їх союзників (в тому числі й ОУН). Саме тоді потрібним стало конструювання колективної ідентичності для мобілізації громадян проти ворога й недопущення співробітництва із ним. В цей час зустрічаються такі етноніми (як маркери колективної ідентичності): «українці», «український народ», тощо. Фашисти, їх союзники маркувались як «вороги українського народу». Саме ця «справжня» українськість вказувалась як єдино правильний контраргумент українському націоналізму, який був зображений як антагоніст українського народу, його зрадник [3]. Тобто створювалась дихотомія «правильні українці» й «неправильні» українці, за допомогою якої ці два типи українців мали б не змішуватись. Саме тому колективна ідентичність в «Перці» часів Великої Вітчизняної війни позначалась етнонімом «українці», а не «радянський народ». Згодом етнонім як етнічний маркер практично не застосовувався для позначання «радянських українців» й виникав лише за умов актуалізації теми Великої Вітчизняної війни чи українського націоналізму, знову ж таки для створення уже згадуваної дихотомії [1].

Для всебічного аналізу засобів маркування українців в журналі «Перець» необхідно розглянути їх трансформацію протягом радянського періоду. Частотний підрахунок персонажів із формальними

«радянсько-українськими» маркерами показав, що в роки Великої Вітчизняної війни персонажів найменше позначали формальними українськими маркерами (ім'я та локалізація). Натомість, як ми вже зазначали, частіше став використовуватись неформальний маркер – етнонім. Це може бути пояснено тим, що в ці роки найбільше була актуалізована проблематика зовнішньої політики, що поєднувалось із постійним конструюванням образу ворога «чужого» чи «чужого-антагоніста». Постійне маркування «чужого» зменшувала частку формальних «радянсько-українських» маркерів. Ситуація змінюється в період «Відлиги», коли зовнішня тематика починає згадуватись вже в спеціальних рубриках («Вісті з того світу», «Нотатки про їхні порядки», тощо), а основна частина журналу присвячувалась внутрішнім проблемам. Саме в період «Відлиги» спостерігається найбільша частка «радянсько-українських» персонажів. Потім йде повільний спад, який припадає в основному на період «Застою» й в 1990-ті роки формально маркованих українських персонажів стає ще менше (див. додаток 3). Порівнюючи подібні тенденції із коливанням кількості по-іншому маркованих персонажів, в тому числі й росіян, персонажів без етнічних маркерів, можна зробити висновок, що протягом існування журналу в радянський період, тенденція маркувати персонажі за локалізацією та прізвиськом стає все менш помітною. На нашу думку, це не пов'язано зі зміною відношення авторів журналу «Перець» до необхідності етнічного маркування персонажів, бо прізвисько та локалізація, як ми вже казали були формальними маркерами й вказували більше не на етнічність персонажу, а на його уособлення. Тобто вказівка ім'я, локалізації персонажу, із яким пов'язана певна проблема (наприклад, спекулянтство), встановлювали певні уявні кордони розповсюдження суспільного пороку, створюючи образ «перегинів на місцях» й не були представлені у всеохоплюючому, глобальному масштабі. Але до початку 1990-х ці кордони все частіше прибираються, набуває сили тенденція зображати певні проблеми не як «перегини на місцях», а як специфічні для всього суспільства, яке тепер все частіше стає об'єктом в офіційному дискурсі на відміну від окремих громадян. Так, в 1940-х рр. кількість немаркованих персонажів складала 38 %, а 1990-х – 67 %. Таким чином, в офіційному гуморі неопосередковано починають з'являтися сигнали про системну кризу радянського суспільства.

Із зменшенням формальних етнічних маркерів, на початку 1990-х рр., можна помітити інший засіб передачі ідентичності, новий для офіційного дискурсу. Це переосмислення своєї ідентичності через діалог із «Іншим», при чому в нього присутні російські маркери. Вони виражені тим, що в україномовних текстах «Перця» російська

позначається мовою офіційного дискурсу, офіційних лозунгів тощо [8, 12]. До того ж простежується відраза до цього дискурсу. Тобто виникають паралелі із анекдотами на українську тематику, коли в образах Інших поєднувались радянські та російські маркери. Такі тенденції можуть вказувати на більше зближення офіційного та неофіційного дискурсів. Це стало проявом поступового прибирання чіткої межі між офіційною та неофіційною стороною суспільного життя, яке було характерним для цього періоду.

Таким чином, проведений контент-аналіз показав, що офіційному гумористичному дискурсі для позначання жителів УРСР використовувались здебільшого формальні етнічні маркери, які не створювали ідентичності, сутнісно відмінної від просто радянської, а її локальний варіант. Порівняння із радянськими політичними анекдотами, які розповсюджувались на території УРСР свідчить на користь того, що ця ідентичність переважно сприймалась громадянами Радянської України. Неформальні маркери використовувались лише у випадку дихотомії «радянських українців» із «українськими націоналістами», коли перші грали роль єдиної правильної альтернативи українському націоналізму. Формальні українські маркери в «Перці» грали роль не етнічного забарвлення, а уявних кордонів розповсюдження проблеми, пов'язаної з персонажем.

Література

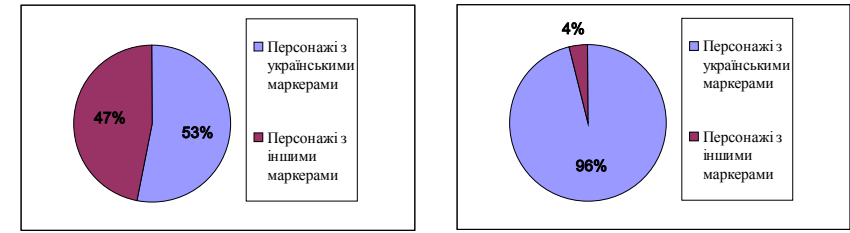
1. Білкун, М. Націоналістичні імпрези на історичні терези / М. Білкун // Перець. – № 8.
2. Богданов, К. Vox populi: Фольклорные жанры советской культуры [Текст] / К. Богданов. – М., 2009.
3. Галан, Я. Сорокати Івась / Я. Галан // Перець – № 1-4. – 1944.
4. Грицай, Е. Украина: национальная идентичность в зеркале Другого / Е. Грицай, М. Николко. – Вильнюс: ЕГУ, 2009.
5. Єсельчик, С. Імперія пам'яті: Російсько-українські стосунки в радянській історичній уяві / С. Єсельчик. – К., 2008.
6. Заплотинська, О. «Формалізм чи новаторство?»: інтелектуальний нонконформізм в офіційному дискурсі 1960–1970-х рр. в Україні [Текст] / О. Заплотинська // Український історичний журнал. – Київ, 2006. – №1.
7. Корнева, Л. Про деякі типологічні риси українського анекдоту / Л. Корнева // Філологічні науки: Зб. наук. праць / Полтавський державний університет ім. В. Г. Короленка. – Полтава. – 2009. – Вип. 1.

8. *Котлевець, І.* Щастя під... трафарет / І. Котлевець // Перець. – № 9. – 1990.
9. *Стороженко, П.* І не пускати! / П. Стороженко // Перець. – № 9. – 1990.
10. *Кузьмич, О.* Лексичні засоби комічного в мові українського журналу «Перець» (омоніми, антоніми, синоніми) / О. Кузьмич // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. – Серия «Филология. Социальные коммуникации». – Т. 24 (63). – 2011. – №2. – Ч. 2.
11. *Моїм читателям, сміхопочитателям* // Перець. – № 1. – 1941.
12. *Пальцун, В.* Облога людожера / В. Пальцун // Перець. – № 4. – 1982.
13. *Социвець, І.* Ветерани, струнко! / І. Социвець // Перець. – № 9. – 1990.
14. *Фирсов, Б.* Разномыслие в СССР. 1940–1960-е годы: История, теория и практики / Б. Фирсов – СПб, 2008.
15. *Шмелева, Е.* «Мы» или «Другие»: имитация украинской речи в русском анекдоте [Электронный ресурс] / Е. Шмелева, А. Шмелев. – Режим доступа: <http://www.dialog-21.ru/digests/dialog2008/materials/html/89.htm/>. Доступ – 14.02.2012 г.
16. *Draitser, E.* Taking penguins to the movies: ethnic humor in Russia / E. Draitser.– Detroit, 1999.
17. *Graham, S. B.* A cultural analysis of the Russo-soviet anecdote / S. B Graham. – Pittsburgh, 2003.
18. *Hirsh, F.* Toward an Empire of Nations: Border-Making and the Formation of Soviet National Identities / F. Hirsh // Russian Review. – Apr. 2000. – Vol. 59. – № 2. – P. 201-226.

Додаток 1. Співвідношення формальних та неформальних етнічних маркерів в образах жителів УРСР в текстах журналу «Перець»

Додаток 2. Наявність персонажів з українськими маркерами

Тексти журналу «Перець»

Радянські політичні анекдоти, які розповсюджувались на території УРСР

Додаток 3. Коливання чисельності персонажів із формальними етнічними маркерами в журналу «Перець»

